

2.2.1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περικλής Πολίτης

Οι βασικοί παράγοντες του «επικοινωνιακού τριγώνου» (*πομπός, δέκτης, μήνυμα, πραγματικότητα αναφοράς*) προσφέρονται για μια λειτουργική ταξινόμηση των ειδών του λόγου ως εξής: αν δεχθούμε ότι ο *έσχατος λόγος ύπαρξης κάθε κείμενου ή λόγου είναι ο σκοπός για τον οποίο συντάσσεται ή εκφωνείται* [1, 2, 3] και αν συσχετίσουμε την έννοια του σκοπού με κάθε έναν από τους ανωτέρω παράγοντες, τότε προκύπτουν τέσσερα θεμελιώδη είδη λόγου (Kippenavy 1971), όπως περιγράφονται στη συνέχεια.

Όταν αντικείμενο του λόγου είναι ο ίδιος ο *πομπός* (ομιλητής/ συγγραφέας), τότε παράγονται «κείμενα» προσωπικής ή συλλογικής *έκφρασης*. Ο λόγος γίνεται δίαυλος για την εξωτερική πλευρά της προσωπικότητας του πομπού. Το ημερολόγιο, η αυτοβιογραφία, ένα πολιτικό μανιφέστο ή ένα κείμενο διαμαρτυρίας, μια προσευχή, μια συνέντευξη ασθενούς σε ψυχαναλυτή, μια ομολογία σε φίλο αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της εκφραστικής χρήσης της γλώσσας, μέσω της οποίας ένα άτομο ή μια ομάδα «ανακοινώνει» σκέψεις, φαντασιώσεις, όνειρα, συναισθήματα ή πίστεις.

Σε άλλη περίπτωση ο λόγος μπορεί πρωταρχικά να εστιασθεί στο πρόσωπο του *δέκτη* (ακροατή/ αναγνώστη). Τότε ο πομπός επιστρατεύει στοιχεία από την πραγματικότητα αναφοράς γνωστά στον αποδέκτη του, εκτιμά την «ψυχολογία» του τελευταίου (σκέψεις, επιθυμίες, προσδοκίες) και φορά το προσώπιο του έντιμου και ενημερωμένου ομιλητή/ συγγραφέα στην προσπάθειά του να «υποχρεώσει» τον ακροατή/ αναγνώστη να ασπαστεί μια καινούργια άποψη ή να κάνει κάτι που δεν είχε σκοπό να κάνει. Η εμπορική και η πολιτική διαφήμιση, ο πολιτικός λόγος, η δικανική αγόρευση και το εκκλησιαστικό κήρυγμα είναι «κείμενα» *πειθούς*.

Μια από τις βασικές ιδιότητες της γλώσσας είναι να περιγράφει ή να αναπαριστά την *πραγματικότητα*. Τα δελτία καιρού, τα ειδησεογραφικά δελτία και οι τηλεφωνικοί κατάλογοι απεικονίζουν τη «γνωστή» πραγματικότητα. Η λειτουργία της γλώσσας εδώ είναι τυπικά πληροφοριακή. Η ιστοριογραφία, η ανατομία και η βοτανολογία συστηματοποιούν στοιχεία της πραγματικότητας και τα πλαισιώνουν με αποδεικτικά εγκυρότητας. Στη λειτουργία αυτή της γλώσσας η πληροφοριακή αναφορά συναντάται με την επιστημονική επεξεργασία των δεδομένων της πραγματικότητας. Τέλος, τα ερωτηματολόγια, οι συνεντεύξεις και τα σεμινάρια δεν θέτουν, υποθέτουν (δηλαδή αναζητούν) την πραγματικότητα. Εδώ έχουμε να κάνουμε με τη διερευνητική πλευρά της αναπαραστατικής χρήσης της γλώσσας. Σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις παράγονται «κείμενα» αναφοράς στην πραγματικότητα ή *πληροφοριακά* «κείμενα» με την πιο γενική σημασία του όρου.

Όταν στόχος της επικοινωνιακής διαδικασίας δεν είναι ούτε ο πομπός ούτε ο δέκτης ούτε η πραγματικότητα αναφοράς αλλά το ίδιο το *μήνυμα*, τότε το προϊόν του λόγου είναι *λογοτεχνία*. Κι αυτό γιατί η γλώσσα στην περίπτωση αυτή συστήνει ένα «σύμπαν λόγου» από το μηδέν, κατασκευάζει μια πραγματικότητα που απλώς μιμείται την πραγματική και προσκαλεί τον αναγνώστη να την επισκεφθεί και να την απολαύσει. Η φασματική παρουσία του συγγραφέα, οι αναφορές στην πραγματική (μη πλασματική) πραγματικότητα και οι στρατηγικές πειθούς έχουν δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με το λογοτεχνικό γεγονός.

Είναι πλάνη να νομισθεί ότι τα είδη του λόγου αποτελούν ανεξάρτητες οντότητες. Η επικάλυψη στόχων σε ένα κείμενο δεν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο. Πάντως, σε κάθε περίπτωση ο *πρωταρχικός* σκοπός είναι ένας. Γι' αυτό είναι ενδιαφέρον να εξετασθούν διεξοδικά τα «γραμματολογικά» γνωρίσματα (π.χ. οργανωτικό πρότυπο, ταυτότητα ύφους) των τεσσάρων θεμελιωδών ειδών λόγου.

[1] *Κείμενο 1*: Faigley, L. & P. Meyer. 1985. Rhetorical theory and reader's classifications of text types. *Text* 3 (4): 305-325, σελ. 306-309.

2. Ρητορικές θεωρίες για τα είδη των κειμένων

Από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα, οι ρητορικοί έχουν κατηγοριοποιήσει τα κείμενα με βάση δύο ερωτήματα: «Ποιος είναι ο σκοπός του κειμένου;» και «Ποιο είναι το θέμα του κειμένου;» Η διαφορά είναι ανάλογη με τη διάκριση του van Dijk (1980) ανάμεσα σε πραγματολογικές μακροδομές και υπερδομές. Το πρώτο ερώτημα –«Ποιος είναι ο σκοπός του κειμένου;»– πρέπει να απαντηθεί ανάλογα με το αν το κείμενο είναι προφορικό, γραπτό, υπό ακρόαση ή υπό ανάγνωση. Το δεύτερο ερώτημα –«Ποιο είναι το θέμα του κειμένου;»– προσεγγίζει περισσότερο την αντίληψη για τα είδη κειμένων στις σύγχρονες ψυχολογικές και γλωσσολογικές έρευνες. Οι κατηγοριοποιήσεις της ρητορικής που δίνουν απάντηση στο δεύτερο ερώτημα προέρχονται από φιλοσοφικές απόψεις για τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα αναπαριστά την πραγματικότητα. Θα κάνουμε μια ανασκόπηση των ερευνών στον χώρο της ρητορικής με αναφορά και στα δύο ερωτήματα.

2.1. Κατηγοριοποιήσεις των κειμένων με βάση τον σκοπό

Σχεδόν όλες οι κατηγοριοποιήσεις των κειμένων με βάση τον σκοπό ή τη λειτουργία (π.χ. πειθώ, επεξήγηση, ψυχαγωγία) προέρχονται άμεσα ή έμμεσα από τη *Ρητορική* του Αριστοτέλη (μετ., 1960). Στη *Ρητορική*, ο Αριστοτέλης κατηγοριοποιεί δύο είδη επιχειρηματολογίας –το ένα βασίζεται σε εξωτερικές αποδείξεις και το άλλο στην πειθώ. Η πειθώ μπορεί να είναι τριών ειδών: επίκληση στον χαρακτήρα του ομιλητή (ήθος), επίκληση στο θέμα (λόγος) και επίκληση στο ακροατήριο (πάθος). Σε ένα ακόμα βαθύτερο επίπεδο ταξινόμησης, η διάκριση του Αριστοτέλη ανάμεσα σε ρητορική και ποιητική προϋποθέτει διαφορές στον στόχο ή στη λειτουργία μεταξύ κειμένων. Προφανώς, τέτοιες διακρίσεις έχουν εγκατασταθεί στη δυτική σκέψη. Μεταγενέστεροι διανοητές έχουν αναπτύξει μοντέλα για τη διάκριση των κειμένων με βάση το στόχο τους. Κατά τον 19ο αιώνα, για παράδειγμα, ο Campbell (1976/1963) πρότεινε ένα ταξινομικό σύστημα για την κατηγοριοποίηση του λόγου σύμφωνα με τέσσερις σκοπούς –«τη διαφώτιση της κατανόησης, την τέρψη της φαντασίας, την αφύπνιση των παθών, ή την επιρροή της βούλησης».

Επιστήμονες του 20ού αιώνα έχουν επίσης κατηγοριοποιήσει τα κείμενα με βάση τον στόχο τους, αν και οι βάσεις όπου στηρίζονται αυτές οι διακρίσεις διαφέρουν σημαντικά. Ο Morris (1946), για παράδειγμα, χρησιμοποιεί μια σημειωτική και συμπεριφορική οπτική της γλώσσας ως θεωρητική βάση για ένα ταξινομικό σύστημα ειδών λόγου. Η κατηγοριοποίηση του Morris παραμένει σημαντική, γιατί κάνει διάκριση ανάμεσα σε «χρήσεις» (ή σκοπούς ή λειτουργίες) του λόγου και σε «τρόπους» («τρόπους σήμανσης») με τους οποίους αυτές οι χρήσεις πραγματώνονται στον λόγο. Πιο πρόσφατα, ο Jakobson (1960), ο Kinneavy (1971) και οι Britton, Burgess, Martin, Mcleod και Rosen (1975), έχουν στραφεί εξ ολοκλήρου στις λειτουργίες ως βάση για σχήματα κατηγοριοποίησης. Το ταξινομικό σύστημα του Kinneavy για τους σκοπούς του λόγου έχει τη θεωρητική του βάση στα τέσσερα συστατικά του «επικοινωνιακού τριγώνου» –τον ομιλητή/συγγραφέα, το ακροατήριο, το θέμα και το κείμενο. Ο Kinneavy υποστηρίζει πως κάθε ένα από αυτά τα συστατικά πρέπει να είναι παρόν προκειμένου να υπάρξει επικοινωνία, και ότι, όταν σε ένα κομμάτι λόγου δίνεται περισσότερη έμφαση σε ένα συστατικό από ό,τι στα άλλα, προκύπτουν διαφορετικά είδη λόγου. Οι διακρίσεις του Kinneavy θυμίζουν τα μέσα πειθούς του Αριστοτέλη. Έμφαση στον ομιλητή ή τον συγγραφέα οδηγεί σε λόγο προσωπικής έκφρασης· έμφαση στο ακροατήριο οδηγεί στην πειθώ· έμφαση στο θέμα οδηγεί σε επεξηγηματικό λόγο· και έμφαση στο ίδιο το κείμενο οδηγεί στη λογοτεχνία.

2.2. Κατηγοριοποιήσεις κειμένων με βάση το είδος τους

Σχήματα κατηγοριοποίησης που βασίζονται σε απαντήσεις του δεύτερου ερωτήματος –ποιο είναι το θέμα του κειμένου;– διατρέχουν επίσης ολόκληρη την ιστορία της ρητορικής. Ο Αριστοτέλης περιλαμβάνει ένα τέτοιο σχήμα στη *Ρητορική*, όπου περιγράφει είκοσι οκτώ κατευθύνσεις επιχειρημάτων, ή *τόπους*, που μπορούν να οργανώσουν ένα κείμενο. Οι *τόποι* του Αριστοτέλη συνεχίζουν να ασκούν επιρροή μέχρι σήμερα. Π.χ., η συζήτηση της

επιχειρηματολογίας από τους Peleman Olbrechts-Tyteca ([1958] 1969) αναπτύσσει πολλές από τις κατηγορίες που όρισε ο Αριστοτέλης. Το ενδιαφέρον για κατηγοριοποιήσεις τύπων κειμένου συνεχίστηκε και από τους λατίνους θεωρητικούς της ρητορικής. Η σημαντική λατινική πραγματεία της ρητορικής, η *Rhetorica Ad Herennium* (μετ., 1949), που αποδίδεται από κάποιους μελετητές στον Cornificius, περιλαμβάνει μια τέτοιου είδους κατηγοριοποίηση. Μια άλλη σημαντική λατινική πραγματεία ρητορικής, η *De Oratore* του Κικέρωνα (μετ., 1942), κατηγοριοποιεί τα κείμενα σύμφωνα με τα είδη νομικών ζητημάτων που πραγματεύονταν οι δικηγόροι στα δικαστήρια. Ο Κικέρωνας κάνει διάκριση μεταξύ προφορικών κειμένων που ασχολούνται με ζητήματα περί το πραγματικό, ζητήματα ορισμού και ζητήματα ποιότητας.

Ένα άλλο σχήμα κατηγοριοποίησης που έχει ασκήσει μεγάλη επίδραση προτάθηκε από έναν θεωρητικό της ρητορικής του 19ου αιώνα, τον Bain (1866). Οι «μορφές» λόγου του Bain – αφήγηση, περιγραφή, έκθεση και επιχειρηματολογία– αποτέλεσαν τους τέσσερις παραδοσιακούς «τρόπους» λόγου που οργάνωναν πολλά εγχειρίδια γραφής του 20ού αιώνα. Οι παραδοσιακοί τρόποι, όμως, έχουν ανατραπεί. Ο Kinneavy (1971) και ο Britton κ.ά. (1975) επισημαίνουν κάποιες βασικές θεωρητικές αδυναμίες στην παραδοσιακή κατηγοριοποίηση των κειμένων ως αφήγηση, περιγραφή, έκθεση ή επιχειρηματολογία. Οι βασικές αντιρρήσεις σε αυτούς τους τέσσερις «τρόπους» επικεντρώνονται στη σύγχυση του σκοπού του λόγου με τον τύπο κειμένου. Τέτοια σύγχυση είναι προφανής στην έκθεση και την επιχειρηματολογία. Για παράδειγμα, η επιχειρηματολογία, παραδοσιακά, ορίζεται με πραγματολογικούς όρους και όχι με βάση το θέμα του λόγου. Έτσι, μια επιχειρηματολογία λ.χ. εναντίον εξαθλιωμένων οικιστικών περιοχών (slums) μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιεί περιγραφές των συνθηκών ζωής σε εξαθλιωμένα σπίτια, προσωπικές αφηγήσεις για τη ζωή σε εξαθλιωμένα σπίτια και εκτιμήσεις της κατάστασής τους. Αντίστοιχα, σε μια έκθεση –που από πραγματολογική άποψη έχει ως στόχο να «εξηγήσει»– είναι συνηθισμένο να συναντά κανείς εξηγήσεις που στηρίζονται σε αφηγήσεις, περιγραφές ή ορισμούς.

Ο Kinneavy (1971, 1980) προτείνει μια κατηγοριοποίηση τύπων κειμένων πέρα από την κατηγοριοποίηση των σκοπών. Αυτοί οι τύποι, που ο Kinneavy αποκαλεί «τρόπους», προέρχονται από φιλοσοφικές απόψεις για το πώς μπορεί να προσλαμβάνεται η πραγματικότητα. Η βασική διάκρισή του είναι μεταξύ *στατικού* και *δυναμικού*, ανάμεσα στο να βλέπεις κάτι μια συγκεκριμένη στιγμή και στο να βλέπεις πώς μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου. Αν η στατική αντίληψη της πραγματικότητας εστιάζει σε ατομικές υπάρξεις, *περιγράφουμε*· αν εστιάζει σε ομάδες, *κατηγοριοποιούμε*· αν η δυναμική αντίληψη της πραγματικότητας βλέπει την αλλαγή, *αφηγούμαστε*· αν εξετάζει το δυναμικό που έχει η πραγματικότητα για αλλαγή, *εκτιμούμε*. Ο Kinneavy υποστηρίζει ότι τις περισσότερες φορές στον λόγο χρησιμοποιούνται πολλαπλές όψεις της πραγματικότητας και, επομένως, ο λόγος χαρακτηρίζεται από πολλαπλότητα. Τα σύγχρονα εγχειρίδια και οι ανθολογίες εκθέσεων που χρησιμοποιούνται σε μαθήματα γραπτού λόγου συχνά περιλαμβάνουν κατηγοριοποιήσεις ειδών κειμένου. Οι Rosa και Eschholz (1982), για παράδειγμα, ταξινομούν τις εκθέσεις σε εννιά κατηγορίες: απεικόνιση, αφήγηση, περιγραφή, ορισμός, ανάλυση διαδικασίας, ταξινόμηση, σύγκριση και αντίθεση, αίτιο και αποτέλεσμα, και επιχειρηματολογία.

Η εμμονή σε κατηγοριοποιήσεις με βάση τον τύπο του κειμένου μέσα στα 2.400 χρόνια της ιστορίας της ρητορικής υποδεικνύει πως αυτές οι κατηγοριοποιήσεις αντανάκλουν πράγματι κάποιες θεμελιώδεις ιδιότητες του λόγου. Αυτές οι ιδιότητες είναι πολύ πιθανόν να αφορούν τις μελέτες κατανόησης του λόγου. Αλλά πριν επιχειρηθούν τέτοιες μελέτες, πρέπει πρώτα να απαντηθούν άλλα ερωτήματα. Ένα από τα σημαντικότερα αφορά την αξιοπιστία της εφαρμογής των ρητορικών κατηγοριοποιήσεων. Η έρευνά μας διερευνά τις γνωσιακές βάσεις των ρητορικών κατηγοριοποιήσεων διαφόρων τύπων κειμένων. Συγκεκριμένα, κάναμε τρία συναφή πειράματα και εξετάσαμε (1) αν οι άνθρωποι ταξινομούν τα κείμενα με τρόπους παρόμοιους με τις κατηγοριοποιήσεις της ρητορικής και (2) αν η γνώση των σχημάτων κατηγοριοποίησης των κειμένων είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη συνεκτικών κατηγοριοποιήσεων.

Μετάφραση Νίκος Γεωργίου

[2] **Κείμενο 2:** Renkema, J. 1993. *Discourse Studies. An Introductory Textbook*. John Benjamins, σελ. 90-93.

Ταξινόμηση ειδών λόγου

Μια εξαντλητική συνόπηση των πολλών διαφορετικών ειδών λόγου, από τις τηλεφωνικές κλήσεις μέχρι τους τηλεφωνικούς λογαριασμούς, από το μυθιστόρημα έως τις ανακρίσεις, θα εκτεινόταν σε πολλές σελίδες. Οι ονομασίες των διαφόρων ειδών λόγου υποδηλώνουν πως υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε ένα επιστημονικό άρθρο και σε ένα δοκίμιο, σε ένα κήρυγμα και σε έναν πολιτικό λόγο, κλπ. Προκειμένου να χαρτογραφηθούν οι διαφορές μεταξύ των ειδών λόγου, είναι απαραίτητη η ταξινόμηση. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως οι χρήστες της γλώσσας μπορούν να διακρίνουν τα διαφορετικά είδη λόγου: «Αυτό δεν είναι επαγγελματική επιστολή, είναι προσωπική». Οι άνθρωποι μπορούν να αναγνωρίσουν ταξινομικά λάθη: «Αυτό λέγεται παραμύθι, αλλά στην πραγματικότητα είναι μια επική αφήγηση». Μπορούν επίσης να παρατηρηθούν και αλλαγές στον χαρακτήρα του λόγου: «Σε αυτό το σημείο το έκτακτο δελτίο απέκτησε τον χαρακτήρα κυρίου άρθρου εφημερίδας». Οι άνθρωποι έχουν επίσης άποψη για την καταλληλότητα δεδομένων ειδών λόγου για συγκεκριμένους τύπους μηνυμάτων: «τέτοιου είδους σχόλια δεν είναι για να γράφονται στα πρακτικά». Και τέλος, τα είδη λόγου μπορούν να παρωδούνται: μια ιστορία μπορεί να μεταπλαστεί ώστε να έχει τη μορφή ημερολογίου ενός εξερευνητή, ή τη μορφή μιας δημοσιοϋπαλληλικής επιστολής. Φαίνεται πως οι άνθρωποι έχουν διαισθήσεις όσον αφορά τα είδη του λόγου. Προκειμένου να διαπιστώσουμε πού βασίζεται αυτή η διαίσθηση, είναι απαραίτητο να έχουμε ένα σύστημα ταξινόμησής τους, εντός του οποίου να μπορούν τα χαρακτηριστικά του λόγου να συσχετιστούν με τα είδη.

Πολλές προσπάθειες έχουν γίνει για τον σχεδιασμό ενός ταξινομικού συστήματος. Ένας μεγάλος αριθμός αυτών των προσπαθειών θυμίζουν τη φιλολογική επιστημονική έρευνα που έγινε στην περιοχή της θεωρίας των λογοτεχνικών ειδών, στην οποία τα τέσσερα είδη «παραμύθι», «μύθος», «έπος» και «θρύλος» είχαν διαχωριστεί με βάση τους δύο παράγοντες «θρησκευτικό» και «ιστορικό». Οι διαφορές ανάμεσα σε αυτά τα τέσσερα επικά είδη λόγου μπορούν να αναπαρασταθούν ως εξής.

(7) Παράδειγμα ταξινόμησης ειδών λόγου

	Θρησκευτικό	Ιστορικό
Παραμύθι (η Κοκκινোসκουφίτσα)	–	–
Έπος (Γουλιέλμος Τέλος)	–	+
Μύθος (Το έπος του Γκίλγκαμες)	+	–
Θρύλος (Βασιλιάς Αρθούρος)	+	+

Στην ταξινόμηση του γραπτού και του προφορικού μη λογοτεχνικού λόγου, μπορούμε να διακρίνουμε δύο προσεγγίσεις. Στην πρώτη προσέγγιση, μπορούν να χρησιμοποιηθούν βασικές αφηρημένες μορφές για τη διάκριση διαφόρων γενικών ειδών λόγου, οι οποίες μπορούν να χρησιμεύσουν ως κατηγορίες στις οποίες μπορούν να ενταχθούν διαφορετικά είδη λόγου. Σύμφωνα με τη δεύτερη προσέγγιση, ένα μοντέλο ειδών λόγου μπορεί να αναπτυχθεί μέσω του συσχετισμού του λόγου με τα χαρακτηριστικά της κειμενικής περιστασης. Ακολουθούν παραδείγματα και των δύο προσεγγίσεων.

Στην τυπολογία ειδών λόγου του Egon Werlich (1982), διακρίνονται πέντε βασικές ή ιδανικές μορφές που είναι θεμελιώδεις για τα είδη του λόγου. Ο Werlich υποστηρίζει την επιλογή αυτών των πέντε βασικών μορφών, κάνοντας αναφορά στις έμφυτες στην ανθρώπινη σκέψη δυνατότητες κατηγοριοποίησης. Οι βασικές μορφές δίνονται στην πρώτη στήλη του ακόλουθου διαγράμματος.

(8) Η τυπολογία ειδών λόγου του Werlich

	Βασικές Μορφές	Υποκειμενική	Αντικειμενική
(1)	Περιγραφική	ιμπρεσιονιστική περιγραφή	τεχνική περιγραφή
(2)	Αφηγηματική	αναφορά	είδηση
(3)	Επεξηγηματική	δοκίμιο	εξήγηση

(4)	Επιχειρηματολογική	σχόλιο	επιχειρηματολογία
(5)	Καθοδηγητική	οδηγίες	κατευθύνσεις, κανόνες, ρυθμίσεις και θεσμοί

Ο Werlich συσχετίζει αυτές τις βασικές μορφές με συγκεκριμένες προτασιακές δομές. Ο χαρακτηριστικός τύπος πρότασης για την «καθοδηγητική» μορφή, για παράδειγμα, είναι η προστακτική. Η «αφηγηματική» απαιτεί έναν τύπο δηλωτικής πρότασης που περιέχει ένα ρήμα σε παρελθόντα χρόνο μαζί με ενδείξεις χρόνου και τόπου, όπως στην πρόταση: «Οι επιβάτες έφτασαν στη Νέα Υόρκη στη μέση της νύχτας».

Καθένα από τα πέντε βασικά είδη μπορεί να παρασταθεί με δύο τρόπους: τον υποκειμενικό (η αντίληψη του συγγραφέα) και τον αντικειμενικό (που μπορεί να επαληθευτεί από τους αναγνώστες). Και εδώ επίσης κατονομάζονται τα χαρακτηριστικά του λόγου. Η παθητική φωνή είναι, κατά τη γνώμη του Werlich, χαρακτηριστική της αντικειμενικής παρουσίασης, ενώ η ενεργητική φωνή χαρακτηρίζει τα υποκειμενικά είδη λόγου. Τα είδη λόγου που καθορίζονται με αυτό τον τρόπο πρέπει στη συνέχεια να υποδιαιρεθούν με βάση το «κανάλι» μέσω του οποίου διοχετεύονται, όπως για παράδειγμα το προφορικό σε αντιπαράθεση με το γραπτό. Μετά και από αυτή την υποδιαίρεση, τα είδη λόγου μπορούν να συγκεκριμενοποιηθούν. Τότε, παρατηρεί ο Werlich, θα γίνει ξεκάθαρο ότι ένα συγκεκριμένο είδος λόγου μπορεί να περιέχει διαφορετικές βασικές μορφές, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση μιας ιστορίας που ξεκινάει με μια μπρεσσιονιστική περιγραφή. Ένα σημαντικό σημείο για συζήτηση στην προσέγγιση του Werlich είναι η υπόσταση των πέντε βασικών μορφών. Η ύπαρξη των έμφυτων δυνατοτήτων κατηγοριοποίησης είναι δύσκολο να αποδειχτεί. Για τον λόγο αυτό, έχουν γίνει προσπάθειες για τη δημιουργία υποδιαίρεσεων με βάση άλλα κριτήρια.

Στην κατηγοριοποίηση του προφορικού λόγου που πραγματοποιήθηκε από τον Hugo Steger κ.ά (1974), το σημείο εκκίνησης είναι η περίπτωση μέσα στην οποία εκτυλίσσεται ο λόγος. Με βάση κοινωνιολογικά κριτήρια, διακρίνονται έξι περιστάσεις λόγου, κάθε μια από τις οποίες ανταποκρίνεται σε ένα διακριτό είδος λόγου: 1) «παρουσίαση», 2) «μήνυμα», 3) «αναφορά», 4) «δημόσια συζήτηση», 5) «συνομιλία», 6) «συνέντευξη». Τα εισαγωγικά δηλώνουν πως δεν πρόκειται για καθημερινούς προσδιορισμούς αλλά για αφηρημένους τύπους λόγου. Για να διαχωρίσουμε αυτές τις περιστάσεις λόγου, μπορούμε να στηριχτούμε σε μια πληθώρα γνωρισμάτων. Παρακάτω δίνονται κάποια παραδείγματα.

(9) Κατηγοριοποίηση από τον Steger κ.ά

			1	2	3	4	5	6
Αριθμός Ομιλητών	Ένας Ομιλητής		+	+	+			
Θέση	πολλαπλοί ομιλητές					+	+	+
	Ισότιμη					+	+	
Καθορισμός του θέματος	Ανισότιμη		+	+	+			+
	Προκαθορισμένο θέμα		+	+	+	+		+
Μέθοδος Χειρισμού του Θέματος	Μη προκαθορισμένο θέμα						+	
	Περιγραφική			+	+			
			+			+		+
							+	

- | | |
|-----------------|----------------------|
| 1. «παρουσίαση» | 4.«δημόσια συζήτηση» |
| 2. «μήνυμα» | 5. «συνομιλία» |
| 3. «αναφορά» | 6. «συνέντευξη» |

Στην περίπτωση ενός συγκεκριμένου τεμαχίου λόγου, είναι απαραίτητο πρώτα να προσδιοριστεί ο βασικός τύπος και στη συνέχεια να προσδιοριστούν οι παράγοντες της περίπτωσης στη βάση της οποίας αυτό το είδος λόγου διακρίνεται από συναφή είδη. Π.χ., μια συνομιλία γιατρού-ασθενή μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως συνέντευξη. Αλλά και μια ανάκριση είναι και αυτή ένα είδος συνέντευξης. Χρησιμοποιώντας αυτό το μοντέλο ως αφετηρία, είναι δυνατόν να διερευνηθεί ποιος παράγοντας της περίπτωσης μπορεί να χρησιμοποιηθεί

καλύτερα για να περιγράψει τη διαφορά· για παράδειγμα, ο ρόλος των συμμετεχόντων και οι στόχοι της συνέντευξης.

Τα μοντέλα που αναφέρθηκαν εδώ δεν έχουν αναπτυχθεί πλήρως. Στις σύγχρονες μελέτες ανάλυσης του συνεχούς λόγου, μπορούν να βρεθούν λίγες μόνο προσπάθειες εξαντλητικής ταξινόμησης. Υπάρχουν, ωστόσο, κάποιες αποδεκτές διαιρέσεις του προφορικού και γραπτού, μη λογοτεχνικού λόγου. Όσον αφορά τον προφορικό λόγο, η βασική διάκριση είναι ανάμεσα στον μονόλογο και τον διάλογο. Αυτός είναι ο πρώτος παράγοντας στην προσέγγιση του Steger. Σε αυτή την περίπτωση το κριτήριο είναι η ύπαρξη ή η απουσία διεπίδρασης. Ο διάλογος, ή ο διεπιδραστικός λόγος, χωρίζεται σύμφωνα με τη διαίρεση «συμμετρικός-ασύμμετρος». Στο σύστημα του Steger αυτό το χαρακτηριστικό ονομάζεται «θέση». «Ασύμμετρη» θέση σημαίνει πως οι μετέχοντες στη συζήτηση δεν έχουν τα ίδια δικαιώματα, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση μιας ανάκρισης ή μιας συζήτησης κατά τη διδακτική διεπίδραση, όπου ο δικαστής και ο δάσκαλος, αντιστοίχως, μπορούν να καθορίσουν ποιος θα μιλήσει και τι θα πει. Ένα παράδειγμα συμμετρικού λόγου είναι μια συζήτηση μεταξύ δύο φίλων.

Μετάφραση Νίκος Γεωργίου

[3] **Κείμενο 3:** Bülow-Möller, A. M. 1989. *The Textlinguistic Omnibus: A Survey of Methods for Analysis*. Κοπεγχάγη: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, σελ. 58-60.

© Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck

2. Σύνοψη μεθόδων

Έχουμε εξετάσει ένα σημαντικό αριθμό διαφορετικών και εν μέρει επικαλυπτόμενων κριτηρίων για την ταξινόμηση των κειμένων σε είδη. Οι γενικές δυσκολίες φαίνεται να είναι οι εξής:

- α) είναι διαθέσιμος ένας καθαρός και αυστηρός διαχωρισμός σε λίγους, εύχρηστους τύπους, αλλά δεν είναι ούτε αξιόπιστος ούτε επαρκώς κατατοπιστικός,
- β) τα ακριβέστερης ρύθμισης συστήματα τείνουν να λειτουργούν με ανοιχτής τάξεως ή εντελώς τυχαία σύνολα κατηγοριών,
- γ) προκύπτει διαφορετική κατανόηση των φαινομένων ανάλογα με το σημείο εκκίνησης: κείμενα που μοιάζουν στη θεματολογία μπορεί να διαφέρουν στη λειτουργία, κείμενα με την ίδια λειτουργία μπορεί να διαφέρουν στις σχέσεις κοινωνικών ρόλων, κλπ.

Είναι επομένως φυσικό να επιδιώκουμε ένα συμβιβασμό που θα διατηρούσε τη σαφήνεια και θα χαρακτήριζε τις ομοιότητες μεταξύ κειμένων μέσα από έναν **συνδυασμό** κριτηρίων.

2.1. Υπάρχουν δύο προσεγγίσεις σε αυτό το εγχείρημα. Μία είναι να ξεκινήσουμε από ένα σύνολο γνωστών τύπων κειμένου (όπως το συμβόλαιο, το λεξικογραφικό λήμμα, η αγγελία θανάτου) και να τα συγκρίνουμε στη βάση των πλευρών εκείνων που φαίνονται σχετικές. Η άλλη προσέγγιση είναι να ξεκινήσουμε από τα γνωστά κριτήρια και να υποδιαιρέσουμε το σώμα των κειμένων, με στόχο να βρούμε ένα ή μερικά σε μια σαφώς ορισμένη κατηγορία την οποία θα μπορούμε τότε να ονομάσουμε.

Η διαφορά μπορεί να παραλληλιστεί με ένα μεγάλο τραπέζι γεμάτο λουλούδια. Υπάρχουν δύο τρόποι να τα ομαδοποιήσουμε, ανάλογα με τον σκοπό. Τον πρώτο τρόπο θα τον ονομάσουμε: η αρχή της ανθοδέσμης. Διαλέγεις ένα μάτσο ταιριαστών συντρόφων: εάν η επιλογή βασίζεται στο χρώμα, θα διαλέξεις τις καμπανούλες, τις γεντιανές, τα μη με λησμόνει και τους κύανους, γιατί είναι μπλε. Αν, από την άλλη μεριά, θέλεις η επιλογή σου να αντανakλά το φυσικό περιβάλλον, θα συνδέσεις τους κύανους με τις παπαρούνες και τις μαργαρίτες· ή μπορεί να διαλέξεις λουλούδια που έχουν στενή σχέση, προκειμένου να εστιάσεις στα χαρακτηριστικά που τα διαχωρίζουν, όπως τις βιολέτες και τους πανσέδες.

Η παραπάνω σύγκριση του Glässer [...] αποτελεί παράδειγμα δύο κειμένων με παρόμοιο «φυσικό περιβάλλον» ..., παρόμοιες σχέσεις ρόλων (ικανότητα), αλλά διαφορετικές σφαίρες (η πολιτική σε αντιπαράθεση με την πολιτισμική σφαίρα). Αυτή η αρχή ταξινόμησης φαίνεται

σε όλο της το εύρος στο έργο του Helmut Kunz (1979)· στο *Textkonstellationsmatrix* συγκρίνει παρόμοιους τύπους κειμένου, π.χ. ένα «εγχειρίδιο» και έναν «οδηγό χρήσης», χρησιμοποιώντας μια σταθερή ομάδα κλειστών ερωτήσεων, που επιδέχονται την απάντηση ναι ή όχι, για να απομονώσει τα διακριτικά τους χαρακτηριστικά.

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός πως προκύπτουν να έχουν σχεδόν πανομοιότυπες κατανομές χαρακτηριστικών ως προς την *περίσταση*, όπως «γραπτό;» (ναι), «αυθόρμητο;» (όχι), «πρόσληψη μερική ή συνολική;» (ναι), «πρακτικός σκοπός;» (ναι) ή «προσωπική, κυρίως, πρόθεση;» (όχι). Ως προς τη *σχέση* ανάμεσα σε αποστολέα και αποδέκτη, και τα δυο προκύπτουν να είναι συλλογικά και ανώνυμα, αλλά υπάρχει διαφορά ανάμεσα στους παραγωγούς των κειμένων: για το εγχειρίδιο, ο παραγωγός του κειμένου δεν εργάζεται στο επάγγελμα, αντίθετα με τους συγγραφείς των οδηγιών χρήσης. Ως προς τις κειμενικές *λειτουργίες* και οι δύο τύποι θεωρούνται ως μη επιχειρηματολογικοί ή πειθούς ή εκφραστικοί· αλλά ενώ το εγχειρίδιο εμφανίζεται κυρίως ως *ενημερωτικό* και *περιγραφικό*, οι οδηγίες έχουν χαρακτήρα *κατευθυντικό* και *ρυθμιστικό* [...].

Ο Kunz κατατάσσει συναφή κείμενα σε διαφορετικούς τύπους, μόνο αν υπάρχουν αποκλίνοντα χαρακτηριστικά σε τουλάχιστον δύο από τις τρεις βασικές ομάδες.

Αυτή η σύγκριση θα προσδιορίσει επακριβώς τις διαφορές. Η τέχνη, φυσικά, βρίσκεται στο να γίνονται εξαρχής οι σωστές ερωτήσεις· ένα κριτήριο όπως «ο παραγωγός του κειμένου δουλεύει για τον κατασκευαστή του εμπορεύματος» δεν θα ταίριαζε σε πάρα πολλούς τύπους· η ερώτηση διατυπώνεται λόγω του διαισθητικού προϋδεασμού πως στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτή είναι πραγματικά μια διαφορά.

Μετάφραση *Νίκος Γεωργίου*